

УДК 343.98:344.13(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.45>

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 409 КК УКРАЇНИ (УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ШЛЯХОМ САМОКАЛІЧЕННЯ АБО ІНШИМ СПОСОБОМ)

Шершенькова В.А.,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри криміналістики, детективної та**оперативно-розшукової діяльності**Національного університету «Одеська юридична академія»,**ORCID: 0000-0002-3123-8578*

Шершенькова В.А. Розслідування злочинів, передбачених ст. 409 КК України (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом).

У статті розглядаються важливі питання пов'язані з розслідуванням військових кримінальних правопорушень, таких як ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, які є одними з найпоширенішими у військовій сфері. Визначаються основні правові, організаційні й криміналістичні аспекти розслідування цих військових кримінальних правопорушень.

Суб'єктом ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом може бути військовослужбовець. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. При кваліфікації має значення мета. Об'єктом є встановлений порядок проходження та несення військової служби. Об'єктивна сторона складається із різних способів ухилення від несення військової служби.

Особливу увагу приділено аналізу мотивів вчинення ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, збору доказів, тактичним прийомам проведення допитів військовослужбовців та свідків, оглядів місця подій, проведення експертиз. Окреслено причини, які спонукають до вчинення ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До першочергових слідчих (розшукових) дій належать допит підозрюваного і свідків, обшук. В ході подальшого розслідування продовжують проводити допити свідків, обшуки, призначають експертизи. Наводяться практичні рекомендації щодо ефективності розслідування та пропонуються заходи для запобігання вчинення ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.

Встановлено що ухилення від військової служби шляхом здійснюється самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів та інші способи, а також вчинення цих діянь в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. В залежності від тяжкості вчиненого діяння Кримінальним кодексом України передбачено покарання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі від двох до десяти років. А якщо військовослужбовець спричинив собі тілесні ушкодження при спробі покінчити життя самогубством, то такі дії не є військовим кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: ухилення від військової служби, самокалічення, симуляція хвороби, підроблення документів, військові злочини, розслідування, криміналістика.

Shershenkova V.A. Investigation of the crimes provided for in Art. 409 of the Criminal Code of Ukraine (evading military service by self-mutilation or other means).

The article considers important issues related to the investigation of military criminal offenses, such as evasion of military service by self-mutilation or by other means, which are among the most common in the military sphere. The main legal, organizational and forensic aspects of the investigation of these military criminal offenses are determined.

The subject of evasion of military service by self-mutilation or by other means can be a serviceman. The subjective side is characterized by direct intent. The goal is important when qualifying. The object is the established procedure for completing and performing military service. The objective side consists of various ways of evading military service.

Special attention is paid to the analysis of the motives for committing evasion of military service by self-mutilation or by other means, collecting evidence, tactical methods of conducting interrogations of servicemen and witnesses, inspecting the scene of events, conducting examinations. The reasons that motivate the commission of evasion of military service by self-mutilation or by other means are

outlined. The primary investigative (search) actions include interrogation of the suspect and witnesses, search. In the course of further investigation, interrogations of witnesses continue, searches are carried out, and expert examinations are ordered. Practical recommendations are given on the effectiveness of the investigation and measures are proposed to prevent evasion of military service by self-mutilation or by other means.

It is established that evasion of military service is carried out by self-mutilation, simulation of illness, forgery of documents and other methods, as well as committing these acts in a special period, under martial law or in a combat situation. Depending on the severity of the act committed, the Criminal Code of Ukraine provides for punishment in a disciplinary battalion for a term of up to two years or imprisonment for a term of two to ten years. And if a serviceman caused himself bodily harm while attempting to commit suicide, then such actions are not a military criminal offense.

Key words: evasion of military service, self-mutilation, simulation of illness, forgery of documents, military crimes, investigation, criminalistics.

Постановка проблеми. На сьогодні перед Україною стоять пріоритетні завдання, які охоплюють національну безпеку та оборону, економічне відновлення та розвиток, європейську інтеграцію та міжнародну дипломатію. Ключовим завданням є захист незалежності та суверенітету держави, відсіч російської агресії, відновлення контролю над усією територією України, зміцнення армії та обороноздатності країни, дотримання військовослужбовцями законодавства України та розпоряджень командирів, а також виконувати свої обов'язки.

Разом з тим, військовослужбовці останнім часом все частіше вчиняють військові кримінальні правопорушення такі як ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, які можуть негативно впливати на систему оборони України. Запобігання вчинення військових кримінальних правопорушень має ключове значення і не менш важливим є покращення механізмів розслідування військових кримінальних правопорушень, у тому числі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.

Метою дослідження є визначення початкових дій розслідування ухилення від військової служби шляхом самокалічення, шляхом симуляції (агравачії) хвороби, шляхом підробки документів чи відмови від несення військових обов'язків.

Стан опрацювання проблематики. Розслідування військових кримінальних правопорушень, у тому числі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом висвітлено у низці наукових праць вітчизняних фахівців, таких як О.В. Батюк [6], М.І. Карпенко [8], О.О. Подобний [10], Ю.В. Тищенко [9], В.В. Тіщенко [10].

Виклад основного матеріалу. Стаття 65. Конституції України [1] та стаття 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [4] зазначають, що «захист України, її незалежності та територіальної цілісності» є обов'язком кожного громадянина України.

Військовослужбовець зобов'язаний проходити військову службу і добросовісно дотримуватися законів, статутів Збройних сил України і Військової присяги. Разом з тим, сьогодні військовослужбовці вчиняють кримінальне правопорушення передбачене статтею 409 КК України [2] – це «ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману; відмову від несення обов'язків військової служби, а також вчинення цих діянь в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці». Передбачено покарання у «дисциплінарному батальйоні на строк до двох років» або «позбавленням волі від двох до десяти років», в залежності від тяжкості вчиненого діяння.

Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень-червень 2025 року обліковано за ст. 409 ККУ – 281; кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 78; кримінальні правопорушення у провадженнях досудового розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280, ст. 615 КПКУ – 17; кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2, 3 ст. 283 КПКУ) – 49 [7].

Перш чим перейти до розслідування вчиненого військового кримінального правопорушення, розглянемо його склад.

Суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 409 КК України [2], може бути військовослужбовець, а також військовозобов'язаний.

Суб'єктивна сторона характеризується тільки прямим умислом. При кваліфікації має значення мета – це ухилення від виконання обов'язків військової служби. Мотив же значення для кваліфікації не має.

Об'єктом військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК України [2], є «встановлений порядок проходження та несення військової служби».

Об'єктивна сторона складається із різних способів ухилення від несення військової служби, шляхом: самокалічення; симуляції хвороби; підроблення документів або іншого обману.

Спричинення військовослужбовцем (військовозобов'язаним) собі якого-небудь тілесного ушкодження при спробі покінчити життя самогубством не є військовим кримінальним правопорушенням.

Стосовно розслідування цих військових правопорушень, то згідно зі ст. 214 КПК України [3], суб'єкт розслідування має певну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення, про особу, яка скоїла його. Як найшвидше слідчий має спланувати та провести низку слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до п. 3 ст. 214 КПК України [3], у окремих випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть провести огляд місця події.

Згідно п. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5], «підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність виконують письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів».

Розпочнемо з розслідування ухилень від військової служби шляхом самокалічення. При розслідуванні самокалічень доказуються такі обставини: яке саме поранення чи захворювання виявлено у військовослужбовця; які ознаки травми або захворювання і чи співпадають вони з поясненням військовослужбовця про причини травми, хвороби; за яких обставин заподіяно поранення або викликано захворювання; встановлення часу, місця, і способу завдання тілесного ушкодження; з'ясувати в яких умовах було заподіяно самокалічення та які мало наслідки; яку характеристику у військовій службі мав підозрюваний (обвинувачений); що сприяло його негативному вихованню чи це недостатнє вивчення підлеглих командирами; чи немає співучасників самокалічення; встановлення пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин [10].

На початковому етапі розслідування у слідчого можуть виникнути різні версії щодо певного факту (нещасний випадок, самокалічення, замах на вбивство чи на самогубство). З метою перевірки відповідних версій складається план послідовності проведення першочергових слідчих дій (допит підозрюваного та свідків, обшук, огляд місця події), вони залежать від способу, характеру і ушкодження, місця перебування у самокаліченні військовослужбовця.

Допит підозрюваного у самокаліченні проводять найдетальніше, щоб був час як найшвидше з'ясувати всі обставини у справі та характер самокалічення. Допит підозрюваного варто розпочинати із загальних питань, потім ставити уточнюючі і в кінці поставити контрольні запитання, у разі необхідності. Потім допитують свідків, починають з осіб, які першими надали допомогу травмованому військовослужбовцю. У лікаря варто дізнатися про характер поранення або хворобу.

Під час обшуку зазвичай шукають засоби, за допомогою яких заподіяно шкоду здоров'ю, а також будь-які записи підозрюваного або медична література. Іноді проводять огляд і вилучення форменого одягу, взуття підозрюваного в самокаліченні [8].

Від всебічності і повноти огляду місця події залежить успішний хід подальшого розслідування таких справ. Детально вивчається обстановка заподіяння самокалічення, необхідно знайти та вилучити докази вчинення тілесного пошкодження. Можуть бути запрошені спеціалісти для огляду місця події. На місці події необхідно шукати сліди крові, вогнепальну зброю, гільзи чи кулі, дроти, мотузки, холодну зброю або інші предмети. Про огляд місця події і огляд знарядь та інших слідів самокалічення здоров'я має бути складений протокол. Під час огляду вогнепальної чи холодної зброї у протоколі зазначається детальний опис для з'ясування чи пошкодження нанесені відповідними предметами або зброєю.

Після здійснених першочергових слідчих (розшукових) дій слідчий складає план подальшого розслідування.

Слідчий починає допити свідків, оскільки їх коло може значно розширитися. Встановлюються та допитуються свідки з числа військовослужбовців, рідні, близькі, його начальники, особи, які перебували з ним на лікуванні. Медичний персонал допитують щодо його поведінки у медичному закладі, як ставиться до призначень лікаря та з ким спілкується [8].

Далі варто провести слідчий експеримент, основним завданням якого є перевірити свідчення підозрюваного в самокаліченні військовослужбовця об'єктивним умовам заподіяння тілесного ушкодження. Шляхом відновлення обставин події і тієї обстановки вчинення військового кримінального правопорушення, таким чином перевіряються свідчення підозрюваного. Під час проведення слідчого експерименту необхідна участь спеціалістів (судового медика, спеціаліста, який техніку і зброю у Збройних Силах України, криміналіста). Слідчий експеримент проводять де відбулась подія, і з тією зброєю чи іншим предметом, яким військовослужбовець заподіяв собі шкоду. Якщо підозрюваний може завдати собі тілесні ушкодження, то варто використовувати макети зброї.

Щодо повторного допиту (підозрюваного) обвинуваченого, необхідно проконсультуватися з спеціалістами з різних галузей знань (медицина, хімія, фармакологія), які залучаються до вивчення речових доказів. У разі необхідності проводяться одночасні допити свідків, що викривають підозрюваного (обвинуваченого) у неправдивості свідчень [9].

Під час розслідування справ такого роду судові експертизи відіграють найважливішу роль. Судово-медична експертиза допомагає визначити характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, за допомогою яких знярядь отримані пошкодження, наявність отвору під час використання вогнепальної зброї, з якої саме відстані було здійснено постріл. Вирішується питання про придатність військовослужбовця до військової служби його направляють на обстеження, а щодо речових доказів вивчає плями біологічного характеру.

Під час розслідування самокалічення виникає необхідність у проведенні криміналістичних експертиз (судово-балістична; судово-трасологічна; судова експертиза почерку; судово-хімічна; судово-фармакологічна; судово-психіатрична).

У процесі розслідування до справи приєднуються документи, які дають характеристику особистості підозрюваного (обвинуваченого).

Розслідування відхиленя від військової служби шляхом симуляції (агравачії) хвороби [8] починається перевірки основних версій (військовослужбовець хворий насправді; військовослужбовець симулює хворобу з метою ухилення від військової служби; військовослужбовець помилково вважає себе хворим, вимагаючи надання йому медичної допомоги без наміру ухилення від виконання своїх службових обов'язків (в цій версії відсутній склад злочину).

До першочергових слідчих (розшукових) дій у справах симуляції (агравачії) належать допит підозрюваного і свідків, обшук [8].

Під час допиту варто з'ясувати які були скарги на здоров'я коли звертався по медичну допомогу, як довго хворіє, з якого час лікувався і чи відбулося покращення самопочуття військовослужбовця. Окрім цього необхідно дізнатися як він ставиться до військової служби та з ким спілкується.

Щодо допиту свідків необхідно допитати військовослужбовців по службі підозрюваного, осіб, які перебувають з ним у палаті на лікуванні, а також рідних і знайомих. Під час допиту цих осіб особливу увагу слід звернути на поведінку підозрюваного коли помітили у нього погіршення самопочуття, чи дотримувався призначення лікаря, чи не приймав інших препаратів, які не були призначені для лікування [10].

Під час допиту медичного персоналу допитують про характер скарг на здоров'я військовослужбовця, тривалість захворювання, симптоми хвороби й причини, ставлення до лікування військовослужбовця, відсутність порушення здоров'я, що не відповідають загальній картині хвороби, через вживання препаратів, які не були призначені лікарем. Окрім цього, з'ясувати поведінку військовослужбовця у присутності і за відсутності лікарів.

Після обшуку у військовослужбовця вилучають будь-які речі, речовини, переписки.

В ході подальшого розслідування продовжують проводити допити свідків, обшуки, призначають експертизи.

У свідків уточнюють ставлення військовослужбовця до військової служби, його висловлювання щодо хвороби, як навчався і де працював, на що хворів у дитинстві і де лікувався.

Під час обшуку на цьому етапі варто знайти документи щодо захворювання, плани щодо військової служби, якщо раніше лікувався у цивільних лікувальних закладах, варто ознайомитися з історією хвороби [8].

У разі необхідності може бути проведена судово-медична експертиза. До складу експертної комісії, залежно від обставин справи, включають різних фахівців. У разі потреби призначають судово-психіатричну експертизу.

Стосовно розслідування ухилення від військової служби шляхом підробки документів чи відмови від несення обов'язків військової, то слід зазначити, що підробленими документами можуть бути довідки, посвідчення та інші офіційні папери, якщо в них міститься завідомо неправдива інформація. Сфальсифікувати, підробити, підчистити документ може військовослужбовець або інша особа на його прохання.

У ході розслідування підлягають з'ясуванню обставини, пов'язані з підробкою, а саме який документ з метою звільнення від військової служби наданий військовослужбовцем, чи дає право пред'явлений документ на звільнення від військової служби; ким, коли і з якою метою його видано військовослужбовцю; хто, які неправдиві дані, за яких обставин і в який спосіб вніс до цього документа.

Під час допиту уточнюють необхідну інформацію у військовослужбовця, його командира (начальника), осіб (службові чи посадові особи), що видали відповідний документ [6].

Якщо підроблений документ було виготовлено військовослужбовцем чи іншою особою на його прохання, то це є підставою для проведення обшуку у цих осіб, задля доказів підроблення доку-

менту. Це можуть бути бланки, печатки, інші речовини для видалення чорнил. У зв'язку з цим буде необхідність призначення судової експертизи почерку, судово-технічної експертизи документа для дослідження паперу, печатки, слідів підчистки, виправлення тексту.

Під час розслідування ухилень від військової служби шляхом відмови від несення обов'язків військової служби особливу увагу варто звернути на пояснення мотивів і мети відмови від військової служби. Якщо відмова мотивується релігійними переконаннями, треба уточнити, чи справді така особа має ці переконання.

Розслідування починається з допиту військовослужбовця, що відмовився нести обов'язки військової служби, далі допитують командира (начальника), якому військовослужбовець повідомив про відмову від несення обов'язків військової служби, а потім допитують осіб у присутності яких було зроблено відповідну відмову [9]. Допитують родичів і знайомих військовослужбовця уточняється, що їм відомо про мотиви відмови від обов'язку несення військової служби та уточнюють причини й умови, які сприяли ухиленню військовослужбовця від військової служби. Військовослужбовця можуть направити на судово-психіатричну експертизу [8].

Висновки. Слід зазначити, що сьогодні ухилення військовослужбовця від виконання своїх службових обов'язків негативно впливає на боєздатність Збройних сил України та інших військових формувань, передбачених законодавством України. Розслідування та запобігання військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом) КК України має важливе значення для зміцнення військової дисципліни. Ухилення від військової служби відбувається шляхом самокалічення, симуляції (агравачії) хвороби, підробки документів чи відмови від несення військових обов'язків. До початкових дій розслідування незалежно яким способом вчиняється ухилення від служби відносяться: допит підозрюваного і свідків, обшук, огляд місця події, слідчий експеримент, експертизи. Ключовим моментом для швидкого розкриття військового кримінального правопорушення є висунення версій, оскільки дає можливість підготувати план подальших розслідувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. № 2341-III. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року. № 2232-XII. Дата оновлення: 17.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року. № 2135-XII. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
6. Батюк О.В., Дмитрів С.О. До питання організації розслідування військових злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf>.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.08.2025).
8. Карпенко М.І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посіб. / за заг. ред. д. ю. н., проф. В.К. Матвійчука. К.: ВД Дакор, 2013. 472 с.
9. Тищенко Ю.В. Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: дис. ... доктора філософії права: 081 / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2021. 222 с. URL: https://docs.mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/dis_tishenko.pdf.
10. Тищенко В.В., Подобний О.О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27d635b0-3ef7-4509-8680-12739ea5a8e9/content>.